

“HAIN ÇERKES ETHEM” İmgesi kimlerin sorunudur

Dr. EROL KÖROĞLU
koroglu@sabanciuniv.edu

Sabancı Üniversitesi
Sanat ve Sosyal Bilimler Öğr. Gör.

“Çerkes Ethem” bir imgedir. Tarih, kimlik, aidiyet gibi hedefleri olan bir güç ilişkileri çatışmasının silahlarından biri olan bir imge. Bir ihanet ithamı olan “Çerkes Ethem imgesi” Türkiye Çerkeslerinin değil, paranoyak ve tahakkümcü yaklaşımların sorunudur.

Çerkes Ethem, modern Türkiye tarihinde yeri olan siyasal bir kişiliktir. İçinde yaşadığımız coğrafyanın siyasal krizlerle dolu olduğu bir dönemde doğmuş, önemsizden çok önemliye doğru ilerleyen toplumsal ve siyasal roller üstlenmiş; bunların da ötesinde, her insan gibi yaşamış ve ölmüştür. Bununla birlikte, tarihsel ve bireysel rolünün çok ötesinde anlamlar kazanarak, değişik tarihsel anlarda farklı görünüşler sergilemekle birlikte, temelde değişmeden süregelen bir biçimde yaşamaya, daha doğrusu kullanılmaya devam etmektedir. Doğal olarak, yaşamaya ya da kullanılmaya devam eden "Çerkes Ethem" bir imgedir; tarih, kimlik, aidiyet gibi hedefleri olan bir güç ilişkileri çatışmasının silahlarından biri olan bir imge. Bu imge, özellikle korunan "Çerkes" lâkabı üzerinden günümüz Türkiye'sindeki Kuzey Kafkasya kökenli bireyleri "çerçeveleyerek" ya da "damgalayarak", onları toplumsal kimlik açısından rahatsız bir eşik, ya da dinsel terimlerle konuşursak, bir "araf"ta tutmaya yönelik bir işleve sahiptir.

KENDİNİ TÜRK OLARAK TANIMLA BÖYLECE SORUN YAŞAMAZSIN

Ethem Bey'e "Çerkes" lâkabı, cumhuriyet dönemi tarihçiliği tarafından verilmemiştir; Osmanlı döneminde soyadı yerine bu türden lâkap ve unvanların kullanıldığını biliyoruz. "Çerkes Ethem" kullanımı da, büyük bir olasılıkla, Ethem Bey'in Milli Mücadele sırasındaki rolü doğrultusunda, pratik amaçlarla üretilmiş ve yaygınlaşmıştır. Bu anlamda, onunla aynı dönemde kuvvacılık yapan Demirci Efe'nin ya da Bekir Sami (Kunduh) gibi asker ya da Rauf Orbay gibi siyasetçilerin Çerkes kimlikleriyle anılmamalarını özel amaçlara sahip olmayan dinsel bir pratik olarak kabul edebilirsiniz. Ne var ki, "Çerkes Ethem" adlandırmasının Milli Mücadele'den bu yana kullanılmaması anlamlıdır; orta öğretim tarih ders kitaplarında ya da romanlarda bu ad hep böyle anılır. İşte bu noktada, devam edegelen "Çerkes Ethem" imgesinin, resmi tarih yorumunda asla açık açık ortaya koyulmayan, ama bir hayalet gibi kendini daima rahatsız edici bir

"Hain Çerkes" imgesiyle başa çıkmanın yolu, Çerkes Ethem'in aslında hain olmadığını, bir vatansever olduğunu savunmaktan ya da Milli Mücadele'ye katılmış Çerkesleri sıralamaktan geçmez.

biçimde hissettiren işleyişiyle karşılaşınz. Geçmişte yaşanmış olanların hakikatini bildiğini iddia eden otoriter bir ses adeta şöyle akıl yürütmekte, itham etmekte ve uyarmaktadır: "Çerkes Ethem, Türk milletini temsil eden lider kadrosuna itaat etmeyi reddettiği için 'hain' durumuna düşmüştür. Onun ihanetinde bireysel hırsları kadar, Çerkesliğini Türklüğe tercih etmesi de etkilidir. Bu yüzden, o kökenden gelsen, o kimliğe sahip olsan bile, bunu terk et. Çerkes Ethem gibi bir hain haline gelmemek için Çerkesliğini reddet, kendini Türk olarak tanımla. Böylece sorun yaşamazsın!"

Bu ifadeleri asla bu şekliyle göremez, okuyamazsınız; ancak, alttan alta işaret edilen anlam budur ve Kuzey Kafkasyalı kimliğine sahip pek çok birey, yaşamının şu veya bu aşamasında bu hayalet uyanıyla karşılaşmış ve ayağının altındaki zeminin kaydığını hissetmiştir. "Biz ve onlar" ayrımında temellenen tahakküm edici bir ikili seçim söz konusudur bu durumda: "Ya 'Çerkesim' diyerek potansiyel bir hain olmayı kabul edeceksin ya da Çerkesliğini reddederek bizim uygun gördüğümüz doğrultuda bizden biri olacaksın!"

Bu toptancı toplumsal kimlik tahayyülü Türkiye'de sadece Çerkeslere yönelik olmadığı gibi ("kuyruklu Kürt", "Ermeni dölü", "Rum çocuğu" vb.), sadece Türkiye'ye özgü de değildir. Bu, etnik temelde biçimlenen ulus tahayyüllerinde geçmişte ve bugün hâlâ etkili olan bir yaklaşımdır. Amerikalı bir siyaset kuramcısı olan Anne

Norton, bu tahayyülün yaygınlığını "eşiktekilik" kavramı üzerinden açıklar. Norton'a göre bir ulus kendini tahayyül ederken, bazı üyelerini alansal, entelektüel ya da yapısal olarak eşikte tutar. Örneğin haydutlar, Bedeviler ve Kovboylar alansal; deliler, hainler ve bohemler entelektüel; yoksullar, kadınlar ve etnik azınlıklar yapısal eşikte örneklendirir. Norton, eşiktekinin ulus tahayyülündeki yerini *Siyasal Kimlik*

Üzerine Düşünceler başlıklı kitabında şöyle yorumlar:

Eşiktekiliğin farkına varılması özneye ötekinin, özneye nesnenin ayrıştırılmasını üçlü bir ilişki üzerinden sağlar: özne, benzerlik nesnesi ve bir farklılık nesnesi. Eşiktekiler milletlerin aynası olarak iş görürler. Aynı anda hem farklı hem de benzer olarak, ulusun, kimliği üzerinde düşünmesine olanak sağlarlar. Benzerlikleri tefekkür ve tanımayaya, farklılıkları da bundan sonra ulusu tanımlayacak olan ideal özelliklerin ayrıştırılmasına olanak sağlar. Anne Norton, *Reflections on Political Identity* (Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1988), 54. Burada "eşiktekilik" olarak çevrilen kavram, metnin orijinalinde "liminality" olarak geçer.

Ne var ki, yine Norton'a göre özneye nesnenin eksik ayrışması paranoyaya yol açar. Eşiktekini aynı anda farklı ve benzer olarak tanımlayamayanlar paranoyaklaşır. Yapısal olarak eşikte duran bir Çerkesin soyutlama yoluyla aynı anda hem benzer hem de farklı olduğu algılan-

amadığından güçlü bir komplo korkusu ve her an canlı bir tehdit duygusu ortaya çıkacaktır. Böylece Çerkes yabancı ve düşman olarak görülecektir. Dünyayı ben ve öteki olarak görmeye başlayacak özne, eşiktekinin düşmanlaştıran paranoyasıyla kendini de devletle birlikte tanımlayacaktır. A.g.e., 55.

Bu tahayyülün Çerkeslerle ilgili taze bir örneğiyle, Attila İlhan'ın ölümünden kısa bir süre sonra, Ocak 2006'da yayımlanan son romanı *Gâzi Paşa*'da karşılaşırız. Roman,

11-24 Ekim 1921 tarihli bir belgeyle açılır: "Çerkes Milleti'nin Düvel-i Muazzama ve Âlem-i İnsaniyet ve Medeniyete Umûmî Beyannamesidir".

Beyanname sahibi "Şark-ı Karip Çerkesleri Temini Hukuk Cemiyeti"dir [Yakın Doğu Çerkeslerinin Haklarını Sağlama Cemiyeti] ve aralarında Çerkes Ethem'in kardeşi Reşit Bey'in de bulunduğu 20 üyenin imzaladığı bu beyanname işgal altındaki İzmir'de, Yunan İşgal kuvvetlerinin gözetiminde basına sunulmaktadır. Bu beyanname, Yunan himayesi altında, Anadolu'da bir Çerkes devleti kumaktan bahsetmektedir.

İlhan'ın romanı "Çerkes ihaneti" üzerine kurulu değildir; ancak İlhan, gazete yazılarından ve konuşmalarından da bilinen Milli Mücadele yorumunda, tarihteki belirsizliklere yönelik bir cevap sunar ve bu cevapta Çerkes ihanetinin önemli bir yeri vardır.

Kendine özgü bir solcu olan ve birkaç senedir siyasal sahnede kendini gösteren "Kızılçelebi Koalisyonu" nun düşünsel dayanaklarından olan

Tüm dönemi, gerçek tarihsel karmaşıklığı ve zenginliğiyle algılamak gerekir. Çerkes Ethem de, Rauf Orbay da, o dönemin diğer Çerkes asıllı figürleri de karanlıkta el yordamıyla ilerleyen siyasal öznelerdir. Tıpkı İsmet İnönü, Mustafa Kemal ve diğerleri gibi...

İlhan, bu romanında tarihi sırlara yönelik belli belirsiz ama iddialı cevaplar üretir. Bu cevapların romanın geneline yayılan en karmaşıklarından bir tanesi, Mustafa Kemal'in o dönemde Sovyet Rusya'yla ve solla ilişkisi üzerinedir. İlhan, Mustafa Kemal'in, aralarında kendi kurduğu Komünist Parti'yi ve Anadolu'daki diğer sol örgütlenmeleri (bu arada Çerkes Ethem'in Yeşilordu'sunu da) bastırma nedeni olarak, sol karşıtlığını değil, bunlar üzerinden aslında bir Çerkes ayrılıkçılığının güdülmesini gösterir. Dolayısıyla romanın Çerkes ihanetinin bir belgesiyle açılması rastlantı değildir.

Attila İlhan'ın Çerkes Ethem'den o zamanki Çerkes etkenine, oradan da bugünkü Çerkes kimliğine uzanan yaklaşımı bir "tarihsel yorum"dur. Tarih, geçmişte gerçekten yaşanmış ama geriye sadece yazılı belgeler ya da yaşayanların tanıklıkları üzerinden izi kalmış bir alandır. Tarihçi, var olan belgelere dayanarak ele aldığı dönem ve konuyla ilgili bir anlatı üretir, bir yorum sunar. Bu doğrultuda, aynı belgelerden yola çıkıldığında bile, birbirinden farklı pek çok tarihsel yorum sunulabilir.

Günümüz tarihçileri, tarihle ilgili tek ve tartışma götürmez bir hakikatin sunulamayacağını bilirler. Ne var ki tarih, siyasetle ve bugünle yakından ilişkili olduğundan, geçmişte yaşanmış olayların anahtarına sahip olduğunu öne süren yaklaşımlar hep vardır ve hatta baskındır. Attila İlhan'ın tarihsel yorumu da kendini hakikat olarak sunmaktadır.

ETHEM, KENDİ SEÇİMİNİ YAPMIŞ TRAJİK BİR TARİHSEL FIGÜRDÜR

Oysa başka yorumlar da mevcuttur. Bu yorumlardan bir tanesi Milli Mücadele'yi bir iç savaş ortamı olarak ele alır ve tarihsel sürecin tek bir hedefe doğru akmadığını, gün be gün gelişen karmaşık çatışma ve olaylarla, rastlantıların da etkisiyle ortaya çıktığını savunur. Bu tarz bir yorum, Çerkes Ethem adının arka planını oluşturan "hain Çerkes" imgesiyle başa çıkmanın yoluna işaret edebilir.

Bu yol, Çerkes Ethem'in aslında hain olmadığını, bir vatansever olduğunu savunmaktan ya da milli mücadeleye katılmış Çerkesler'i sıralamaktan geçmez. Tüm dönemi, gerçek tarihsel karmaşıklığı ve zenginliğiyle algılamaktan geçer. Ethem de, Rauf Orbay da, o dönemin diğer Çerkes asıllı figürleri de karanlıkta el yordamıyla ilerleyen siyasal öznelerdir. Tıpkı İsmet İnönü, Mustafa Kemal ve diğerleri gibi. Bir iktidar mücadelesi içinde, hızla değişen olayları ölçüp tartarak kararlar veren ve uygulayan özneler.

Bu anlamda Çerkes Ethem ne o günkü, ne de bugünkü Çerkeslerin tipik bir örneği ya da temsilcisi değildir; kendi seçimlerini yapmış trajik bir tarihsel figürdür.

BU KONUDA DERT ANLATMAYA ÇALIŞMAK BOŞ BİR ÇABADIR

Türkiye Çerkeslerinin, olumsuz Çerkes Ethem figüründen kurtulması gerekiyor. Bunu yapmaya yetecek kadar tarihleri, yaşantıları, tecrübeleri var. Bu toplumun yakın tarihinin genelinde ve ayn ayn parçalarında, mutlu mutsuz, olumlu olumsuz anlarında payları var. Bir ihanet ithamı olan "Çerkes Ethem imgesi" onların değil, paranoyak ve tahakkümcü yaklaşımların sorunudur. İletişim kurmaya, diyaloga girmeye niyeti olmayan söylemlere dert anlatmaya çalışmak boş bir çabadır.

Bunun yerine, 19. yüzyıldan bu yana bu coğrafyada köylü, işçi, asker, devlet görevlisi, tüccar, sanayici, ve hepsinden önemlisi vatandaş olarak yer almış Çerkes kimliğinin yapıcı ve henüz dillendirilmemiş görünümlerine odaklanmak gerekiyor. Türkiye Çerkeslerinin bireysel, ailesel, yerel ve ülkesel öykülerini görmeleri ve bunu birlikte yaşadıkları diğer insanlara da anlatmaları gerekiyor.

O zaman, Çerkes Ethem'in öyküsünün de, birbirinden farklı ama ortak yanları olan pek çok Çerkes öyküsünden biri olduğu anlaşılacak ve belki o zaman birileri de, Türkiye'li Çerkes'ten değil, Çerkeslerden, Kuzey Kafkasya kökenlilerden söz etmeleri gerektiğini anlayacaklar ■

Nart Dergisi'nin 39. sayısındaki "Uzman Gözüyle" köşesinde yayınlanan "Beslan Baskını" ve "Abhazya Seçimleri" başlıklı iki adet yorum yazısı, değerli araştırmacımız Hasan Karbolat'a aittir. 39. sayımızda uygulanan mişampaj sonucu "Abhazya Seçimleri" başlıklı yazının, bazı kesimlerce, yazarının ismi kullanılmamış gibi algılandığı konusundaki duyularımız üzerine bu açıklamayı yapma gereği hissettik. Okuyucularımızın bilgisine sunarız.

NART DERGİSİ YAYIN KURULU